

ΜΑΡΙΑ ΠΟΥΡΝΑΡΗ*

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΜΑΡΞΙΣΤΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΣΤΟΝ ΕΥΘΥΜΗ ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

Από το πλούσιο συγγραφικό του έργο του Ευθύμη Παπαδημητρίου επιλέγω να σταθώ στο επιστημολογικό βιβλίο του με τίτλο: *Θεωρία της επιστήμης και ιστορία της φιλοσοφίας. Για μια φιλοσοφικά και κοινωνικά δεμελιωμένη επιστημολογία*, δημοσιευμένο το 1998 από τις εκδόσεις Gutenberg (280 σελ.), έκτοτε με πολλές ανατυπώσεις.

Η Εισαγωγή του βιβλίου, το οποίο συνιστά ένα σύγχρονο πόνημα μαρξιστικής προσέγγισης των ζητημάτων της φιλοσοφίας της επιστήμης, αρχίζει με την κριτική της αυθαίρετης αποστασιοποίησης της θεωρίας της επιστήμης από την ιστορία της φιλοσοφίας, καθώς και της συσχέτισης της επιστήμης μόνο με την ιστορία της. Υποστηρίζεται ότι οι έννοιες «γενικότητα», «αναγκαιότητα» και «αλήθεια» αποτελούν προσδιορισμούς τόσο της φιλοσοφίας όσο και της επιστήμης και, συνεπώς, της ιστορίας και της φιλοσοφίας της επιστήμης. Η ιστορία της φιλοσοφίας είναι τόσο απαραίτητη στην εξέταση της επιστήμης και της ιστορίας της, όσο είναι η ιστορία της επιστήμης αναγκαία στη φιλοσοφία και τη δική της ιστορία. Μάλιστα, η ιστορία της επιστήμης και η ιστορία της φιλοσοφίας, οι οποίες ασχολούνται με «τις προϋποθέσεις, τις κανονικότητες και τις νομοτέλειες της Επιστήμης», είναι δυνατές μόνον εάν εγκαταλειφθεί «ο χωρισμός σε φυσικές και πνευματικές επιστήμες». Μόνο με τη συνηγορία στην ενότητα των επιστημών υπερβαίνονται τα ιδεολογικά αίτια του χωρισμού τους, κάμπτονται οι απολυτοποιήσεις μεθόδων και κλάδων και προωθείται η

* Η κ. Μαρία Πουρνάρη είναι Αναπληρώτρια Καθηγήτρια του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

διεπιστημονικότητα, η συνεργασία, η συναίσθηση της κοινωνικής ευθύνης. (Παπαδημητρίου 1998: 11-13)

Το πρώτο μέρος του βιβλίου, με τίτλο «Φιλοσοφία και Επιστήμη», αφιερώνεται στην υπεράσπιση της θέσης που αναφέρεται στη σχέση φιλοσοφίας και επιστήμης. Αναγνωρίζονται οι δυσκολίες του ορισμού της επιστήμης, εφόσον η επιστήμη είναι «ανθρώπινη δραστηριότητα», η ιστορική πορεία της οποίας απαιτεί να εξεταστεί ως δεσμός, μέθοδος, συσσωρευμένη γνώση, παράγοντας παραγωγικής διαδικασίας, παραγωγός κοσμοθεωριών. (Bernal 1982: 52) Για τούτο, η μαρξιστική ιστορία της επιστήμης επιδιώκει στην αναζήτηση της θεωρητικής θεμελίωσης της στρατηγικής της έρευνας και της εννόησης της γνώσης ως ενεργήματος που προσδίδει δυναμικό χαρακτήρα στην εξέλιξή της. Μάλιστα δείχνεται η μετάβαση από την κλασική ευρεία αντίληψη της «νοηματικής γνώσης» στη σύγχρονη στενή «νοητική» όψη της και επισημαίνεται ότι στο πλαίσιο της δεύτερης αντιδιαστέλλεται η θεωρητική επιστήμη από την πρακτική διάστασή της. Ο Παπαδημητρίου, αντιθέτως, υιοθετεί μια μαρξιστική σύλληψη της επιστήμης ως συστηματικά δομημένης γνώσης η οποία, επιχειρώντας την ερμηνεία και εξήγηση των φαινομένων, καθίσταται κοινωνική δύναμη για δράση. (Παπαδημητρίου 1998: 23-29)

Η ευσύννοπη παρουσίαση της ιστορικής εξέλιξης των σχέσεων φιλοσοφίας και επιστήμης εμπεδώνει τον αρχικό ισχυρισμό της Εισαγωγής και πλαισιώνει τα σχετικά ερευνητικά ερωτήματα. Η συζήτηση για τα ζητήματα της μεθοδολογίας προϋποθέτει την κριτική ανασυγκρότηση μεθόδων, όπως «η αναλυτική, η ερμηνευτική, η συστημική, η πραγματιστική, η κονστρουκτιβιστική». Παρουσιάζονται κριτικά τα χαρακτηριστικά του νεοθετικισμού ή λογικού θετικισμού και η θέση του μεθοδολογικού μονισμού που αυτά συνεπάγονται: Η σύσταση μιας ενιαίας επιστήμης για την πραγματικότητα πρέπει να διαθέτει μια ενιαία γλώσσα και να ανταποκρίνεται στο βασικό αίτημα του εμπειριστικού νοηματικού κριτηρίου. Η κριτική της «τυπικής θεωρίας της επιστήμης» που αναπτύσσεται από τον συγγραφέα, αντλεί επιχειρήματα από τη διαψευσιοκρατία του Popper, τα ερευνητικά προγράμματα του Lakatos, το μεθοδολογικό αναρχισμό του Feyerabend, τη θεωρία του νοήματος του ύστερου Wittgenstein, αλλά και από την ερμηνευτική των Dilthey, Schleiermacher, Gadamer, τη φαινομενολογία του Husserl, την κριτική θεωρία του Horkheimer και του Habermas, την επιστημολογική πραγματολογία του Apel, τη θεωρία των συστημάτων του Luhmann και των μοντέλων του Stachowiak. Περαιτέρω, εξετάζεται η «εναλλακτική κοινωνιολογική πρόταση» του Kuhn ως θεραπεία της ανιστορικότητας της γλωσσικής ανάλυσης και δείχνεται ο ιδιότυπος ιστορι-

σμός του. Τα αλυσιτελή προβλήματα της εξήγησης των φαινομένων, της επιβεβαίωσης των υποθέσεων και της αποδειξιμότητας των θεωριών ολοκληρώνουν την εικόνα του αδιέξοδου λογικοδeterminιστικού εγχειρήματος και η ιστορική παρουσίαση της ταξινόμησης των επιστημών αναδεικνύει την αναγκαιότητα σύγκλισης των επιστημών της Φύσης και της Κοινωνίας. (Παπαδημητρίου 1998:74-154)

Στο δεύτερο μέρος του διβλίου με τίτλο «Επιστήμη και Κοινωνία», η ανάλυση των σχέσεων επιστήμης και κοινωνίας θα προϋποθέσει την εξέταση των προσδιοριστικών παραγόντων της εξέλιξης της επιστήμης. Με βάση τη θέση ότι η επιστήμη εξελίσσεται κοινωνικά και ιστορικά ως συγκεκριμένη συλλογική δραστηριότητα, ο συγγραφέας ελέγχει επίσης τη μαρξική θέση για τον χαρακτήρα της επιστήμης ως «παραγωγικής δύναμης». (Παπαδημητρίου 1998: 160)

Σύμφωνα με τον Παπαδημητρίου, «θεμέλιο της μαρξιστικής έρευνας αποτελεί μια έννοια της επιστήμης η οποία στηρίζεται στην υλιστική αντίληψη της Ιστορίας και στην οικονομική και φιλοσοφική ανάλυση της παραγωγικής διαδικασίας, και ιδιαίτερα της ανθρώπινης εργασίας που επιτρέπει την κατανόηση της διαλεκτικής της υλικής και της ιδεατής δραστηριότητας του ανθρώπου». (Παπαδημητρίου 1998:158)

Σημειώνεται ότι η σύγχρονη μαρξιστική επιστημολογική ανάλυση, βρίσκοντας τη θεωρητική και μεθοδολογική θεμελίωσή της στον κοινωνικοοικονομικό χαρακτήρα της επιστήμης ως ιστορικής διαδικασίας του κοινωνικού καταμερισμού εργασίας, —σε αντίθεση με τη σημασία του «παραδείγματος» ως κατάστασης—, προσδιορίζει την επιστήμη άλλοτε ως «άμεση παραγωγική δύναμη» και άλλοτε ως «γενική εργασία» ή ως «ιδιότυπη κοινωνική δραστηριότητα», και πάντως ως βασική μορφή «ιδεατής αναπαραγωγής και αφομοίωσης της πραγματικότητας». Κατά τον Παπαδημητρίου, η επιστημονική γνώση, εφόσον δεν μπορεί να θεμελιώνεται στον εαυτό της ούτε να ανάγεται στο αντικείμενό της, συνδέεται με την παραγωγική διαδικασία της υλικής ζωής υπό ορισμένες παραγωγικές σχέσεις. Έτσι υπερβαίνεται ο αφηρημένος ουμανισμός της προμαρξιστικής αντίληψης για την επιστήμη, καθώς και η δεικτιστική σύλληψή της, που θεμελιώνεται είτε στον εμπειρικό νομιναλισμό είτε στον πλατωνισμό που προϋποθέτει ένα ανιστορικό και εξατομικευμένο υποκείμενο της γνώσης. (Παπαδημητρίου 1998:158-159)

Κατά τη μαρξιστική θεώρηση, θα υποστηρίξει ο Παπαδημητρίου, η επιστήμη είναι «μορφή ιδεατής οικειοποίησης της πραγματικότητας», σύστημα γνώσεων, μεθόδων και διαδικασιών και συνιστά παραγωγική δύναμη της κοι-

νωνίας, εκφράζει τις παραγωγικές σχέσεις και επιχειρεί να συλλαμβάνει «τις αντικειμενικές συναρθρώσεις, νομοτέλειες και δομές του αντικειμένου της», αποτελώντας ένα σύστημα νοητικών απεικονίσεων της πραγματικότητας διά των εννοιών, των προτάσεων, των υποθέσεων και των θεωριών με «σταθερό προσανατολισμό την αντικειμενική αλήθεια». Με αυτόν τον τρόπο, εξελίσσεται αφενός σε «άμεση παραγωγική δύναμη» και αφετέρου σε θεμέλιο σχεδιασμού, διεύθυνσης και οργάνωσης της κοινωνίας. Σύμφωνα με αυτή την πολυεπίπεδη σύλληψη της, η επιστήμη ως «κοινωνική εργασία» επιτελεί την παιδευτική και μορφωτική αποστολή της και επιτρέπει τον προσδιορισμό της ηθικής ευδύνης των επιστημόνων στον εκάστοτε κοινωνικό σχηματισμό. (Παπαδημητρίου 1998:159-160)

Αν όμως η επιστημονική γνώση της κοινωνικής πραγματικότητας είναι στοιχείο της κοινωνικής διαδικασίας που μεταμορφώνεται σε αυτοσυνείδηση, πώς η αντικειμενικότητα του επιστημονικού εγχειρήματος μπορεί να υπερβαίνει τις συγκεκριμένες συνθήκες; Πώς συμφιλιώνεται ο επιστημικός αυτοκαθορισμός της επιστήμης με τον κοινωνικό ετεροκαθορισμό της; Πώς συμβιβάζεται η αντικειμενικότητα και η αμεροληψία της επιστήμης με τη σχετικότητα της ως προς την οικονομική δομή; (Hessen, κ.ά., 2010: 270, Κουζέλης & Ψυχοπαίδης 1996: 465-471)

Ο Παπαδημητρίου, δεν θέτει ευθέως το ερώτημα αλλά το αντιμετωπίζει υποστηρίζοντας ότι η επιστήμη δεν αρκεί να αναγνωριστεί απλώς ως ένα καταστατικό σύστημα δραστηριοτήτων και πράξεων, αλλά ζητά να προσδιοριστεί διά της ιστορικής θέσης της στον κοινωνικό καταμερισμό των έργων. Η κοινωνικοποίηση της ορίζεται από την ιστορική της διαδρομή: Περιλαμβάνει την ιστορικά μεταβαλλόμενη σχέση της με την κοινωνία, αποτελώντας συστατικό στοιχείο της ίδιας της κοινωνίας, της κοινωνικοποίησης της εργασίας και του κοινωνικού καταμερισμού των έργων. Ακόμη και η αυτονόμηση διαφόρων δραστηριοτήτων της συνεπιφέρουν τις ανάλογες σχέσεις ανταλλαγής. Η παραγωγή και η αναπαραγωγή των σχέσεων αυτών, καθώς και η υπέρβασή τους, διαμορφώνουν μια εσωτερικά δομημένη ολότητα οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων, οι αποφασιστικοί ιστορικοί κόμβοι των οποίων επικρατούν ως τρόποι πολιτικής κυριαρχίας. (Παπαδημητρίου 1998:160-161)

Σε αυτή την κοινωνικοποιητική διαδικασία πραγματοποιείται διεύρυνση, εντατικοποίηση και διαπλοκή αμοιβαίων εξαρτήσεων και επικοινωνίας ανάμεσα στα μέρη και τα στοιχεία της ολότητας της κοινωνίας. Η διεύρυνση και εμπάδυνση του κοινωνικού καταμερισμού των έργων στην ιστορική εξέλιξή της αντιστοιχεί στον βαθμό οικειοποίησης και κυριαρχίας της κοινωνίας πάνω στη

φύση. Βέβαια, η διαδικασία οικειοποίησης της Φύσης και της Κοινωνίας από τον άνθρωπο, όπως θα υποστηριχτεί από τον Παπαδημητρίου, αποτελεί μια αντιφατική ιστορική εξέλιξη, η οποία αξιοποιώντας «την παρατήρηση, το μέτρημα, τη συλλογή στοιχείων, τη γενίκευση και τη θεωρητικοποίησή τους, τη μετάδοση και την εφαρμογή αυτών των εμπειριών και γνώσεων», (Παπαδημητρίου 1998:161) απαιτεί ειδική ανάλυση μέσα στις ιστορικά μεταβαλλόμενες συνθήκες που καθορίζουν τις μορφές εμφάνισης των σχέσεων επιστήμης και κοινωνίας. Η διαμόρφωση και ανάπτυξη της επιστήμης δεν πραγματοποιείται ιστορικά με όμοιο και ταυτόχρονο τρόπο στα διαφορετικά πλαίσια της κοινωνικής αναπαραγωγικής διαδικασίας, καθώς απαιτεί ειδική κάθε φορά ανάλυση.

Όταν ο Παπαδημητρίου θα προβεί στην έρευνα των προσδιοριστικών παραγόντων της εξέλιξης της επιστήμης, θα αμφισβητήσει την ορθότητα της λακατοσιανής διχοτομίας σε «εσωτερική» και «εξωτερική» πλευρά της θεωρίας της Ιστορίας της επιστήμης, όχι μόνο διότι η αυτονομία της εσωτερικής ιστορίας αποδυναμώνει, όταν δεν καθιστά αδιάφορη, την εξωτερική Ιστορία, αλλά διότι δεν επιτρέπει τον ολιστικό προσδιορισμό των αιτίων της επιστημονικής εξέλιξης. (Παπαδημητρίου 1998:163-164)

Εξετάζοντας, τις ολιστικές έρευνες στο πλαίσιο της θεωρίας της επιστήμης, τόσο της θεωρίας των μοντέλων όσο και της υλιστικής ιστορίας της επιστήμης, ο Παπαδημητρίου σημειώνει θετικά ότι αυτές αναδεικνύουν την έννοια των κανόνων και προβληματοποιούν τη δομή και την εξέλιξη της ιστορίας της κοινωνίας ως ολότητας. Ωστόσο, το αίτημα που τίθεται στη φιλοσοφία της επιστήμης είναι η αναζήτηση τρόπων ώστε η επιστήμη να μην αντιμετωπίζεται ούτε μηχανιστικά ούτε ως αυτόνομη νοητική δομή.

Σε ό,τι αφορά τη θεωρία των μοντέλων, επισημαίνεται από τον συγγραφέα η ανεπάρκεια της θεωρίας αυτής να συλλάβει τις εσωτερικές αντιφάσεις και τομές της εξέλιξης της επιστήμης, όταν αυτή θεωρείται ως αδιαφοροποίητη ολότητα. Παράλληλα, εκτιμάται ότι τα μοντέλα των επιστημονικών επαναστάσεων δεν μπορούν να συλλάβουν τη συνέχεια και ασυνέχεια της εξέλιξης ως ενιαία διαδικασία. Σε κάθε περίπτωση, μια «κοινωνιολογίζουσα αντιμετώπιση της επιστήμης» οδηγεί αφενός, στα διλήμματα του συμβατισμού και αφετέρου, στον «αντικειμενισμό του Ρεαλισμού» χωρίς τη διαμεσολάβηση της ιστορικής πράξης. (Παπαδημητρίου 1998:164-165) Εξάλλου, η περιορισμένη εμβέλεια της θεωρίας των μοντέλων, με βάση την ηγεμονία της Φυσικής ως επιστημονικού υποδείγματος, έχει ως συνέπεια να συλλαμβάνει την επιστημονική έρευνα ερήμην της καθημερινής πρακτικής ή της κοσμοαντίληψης και να δίνει έμ-

φαση στην έννοια «δομή» σε αντιδιαστολή με τις ομάδες κοινωνικών φορέων ως υποκειμένων. Όλα τα παραπάνω προσδιορίζουν τη στάση για τον χαρακτήρα της επιστήμης, τη σχέση αυτονομίας ή ετερονομίας της, του υποκειμένου της επιστημονικής εξέλιξης και της μορφής της. Είτε τονίζεται μόνο η «εσωτερική λογική» είτε μόνο «οι εξωνοητικοί παράγοντες», η Ιστορία της Επιστήμης παρουσιάζεται ως «αναγκαία οδός», οιονεί διαδικασία φυσικής Ιστορίας, ενώ αφήνει τις κοινωνικές και πολιτικές συναρτήσεις της επιστημονικής εξέλιξης ανεξέταστες και την Ιστοριογραφία της Επιστήμης χωρίς φιλοσοφική θεμελίωση και κοινωνική προοπτική. (Παπαδημητρίου 1998:165-166)

Σε ό,τι αφορά την υλιστική ιστορία της επιστήμης, ο Παπαδημητρίου αναγνωρίζει ότι ο ιστορικός υλισμός χρησιμοποιεί, μολονότι δεν εξηγεί πάντοτε επαρκώς, ορισμένες Αρχές της Διαλεκτικής, όπως η «θεωρία της αντανάκλασης» για τη σχέση γνώσης και πραγματικότητας, η «εξελικτική θεωρία» ως διαλεκτική σχέση γνωσιακής διαδικασίας και εξέλιξης της πραγματικότητας, η διαλεκτική θεωρία της «αντίφασης» ως δομικής αιτίας της εξέλιξης, ο διαλεκτικός «Μονισμός» για την εξήγηση της σχέσης αντικειμένου, της γνώσης του ως κοινωνικής γένεσης και λειτουργίας του. Η θέση που υποστηρίζεται είναι ότι «Το υποκείμενο της γνώσης, τα μέσα και το αντικείμενο της γνώσης απαρτίζουν μια ενότητα για την εξήγηση της οποίας και ο υλιστής ιστορικός της επιστήμης χρειάζεται τις μεθόδους των κοινωνικών και ιστορικών επιστημών», ενώ «οι επιστημονικές προτάσεις για τα ιστορικά φαινόμενα απαιτούν τη φιλοσοφική θεμελίωση της Ιστορίας της Επιστήμης». (Παπαδημητρίου 1998:167, Μεταξόπουλος 1986: 46-47, Μπαλτάς 1991: 69-72)

Πράγματι, η ολότητα της Ιστορίας δεν εμπεριέχει μόνο την αφήγηση αιτιακών συναρτήσεων, αλλά και την εξήγηση της συνολικής κατεύθυνσης που ακολουθεί η κοινωνική δυναμική. Αφορά στο παρελθόν και το αντικειμενικά δυνατό μέλλον σε ορισμένο ιστορικό χρόνο κατά τον οποίο συναρδώνονται όλες οι δομές μιας δεδομένης πραγματικότητας. Επομένως, για τον Παπαδημητρίου, η «μονιστική σύλληψη της Ιστορίας» δεν επαρκεί ως μέθοδος για την «υλιστική εξήγηση των αιτίων και των σκοπών της επιστημονικής εξέλιξης». Γι' αυτό, το συγκεκριμένο αντικείμενο της ιστορικής εξήγησης δεν αποτελεί «διαδικασία χωρίς υποκείμενο και σκοπό». Η γνώση και η πράξη αναφέρονται σε έναν αντικειμενικό κόσμο ο οποίος σχετίζεται με την πράξη δρώντων υποκειμένων και κοινωνικών ομάδων. Η ιστορική πράξη έχει οντολογικά θεμέλια και επιστημολογικές συνέπειες ως προς τα ζητήματα που αναφέρονται στην αλήθεια, τη γνώση και την επιστήμη, με βάση και τη διάκριση «νοητικών και πρακτικών κοινωνικών παραγόντων» που καθορίζουν το αντικείμενο της έρευ-

νας, ενώ τα ερωτήματα για τους σκοπούς και τις συνέπειες της επιστήμης πρέπει να προϋποθέτουν τις ιστορικές τους προκείμενες. (Παπαδημητρίου 1998: 167)

Όμως, αν η πραγματικότητα δεν εννοείται ως αυτό που προηγείται κάθε γνωσιακής ιδιοποίησης, πώς διασφαλίζεται η ρεαλιστική προτεραιότητα της πραγματικότητας έναντι των γνωσιακών επιτεύξεων της επιστήμης; Πώς διατηρείται το οντολογικό περιεχόμενο του κόσμου κατά την επιστημονική σύλληψη του; Ποιος είναι ο χαρακτήρας των νομοτελειών και της ενδεχομενικότητας της ιστορίας; (Hessen, κ.ά. 2010: 216-225)

Στην ανάλυση του ο Παπαδημητρίου δεν εξετάζει εκτενώς ορισμένες ιστοριογραφικές κατηγορίες, όπως η ενδεχομενικότητα, χωρίς ωστόσο η τελευταία να αποκλείεται από μια μη αυστηρή σημασία της αιτιοκρατίας ή της νομοτέλειας που υιοθετεί σε αντίθεση με την τελεολογική σύλληψη της ιστορίας.

Σύμφωνα με τον Παπαδημητρίου, εφόσον «μήτρα της εξέλιξης της επιστήμης είναι η ιστορική και κοινωνική ολότητα», το αίτημα είναι η αδιάσπαστη ενότητα της ως ενότητα ταυτότητας. Οι κοινωνικές αντιθέσεις και αντιφάσεις χωρίζουν αλλά και συνδέουν, κατά τρόπο ώστε η αναίρεση της γνώσης να επιτυγχάνεται και με την κριτική αφομοίωση και επεξεργασία της. «Η ατομική πνευματικότητα και αίσθηση, η ανταλλαγή των απόψεων μέσω δεσμοδετημένων ή μη μηχανισμών, τα κοινωνικά ενδιαφέροντα και συμφέροντα, η ενσωμάτωση της γνωσιακής δραστηριότητας σε άλλες κοινωνικές μορφές και φορείς, οι ιδεολογικοί παράγοντες και οι κατευθύνσεις της έρευνας,...όσο και τα κοινωνικοοικονομικά θεμέλια και ο τρόπος παραγωγής ενός ορισμένου κοινωνικού σχηματισμού» συνιστούν παράγοντες που συσχετίζονται εσωτερικά.» (Παπαδημητρίου 1998:168) Ο συσχετισμός αυτός επιτρέπει την ενσωμάτωση των θεωρητικών δομών στην αντιφατική ολότητα της κοινωνικής εξέλιξης και τον προσδιορισμό της επιστημονικής γνώσης.

Όπως έχει σημειώσει ο Α. Μπαλτάς, ο Μαρξ, στον «Πρόλογο» του *Συμβολή στην Κριτική της Πολιτικής Οικονομίας* (1859), αποφεύγει να θέσει την επιστήμη ανάμεσα στις «νομικές, πολιτικές, καλλιτεχνικές ή φιλολογικές μορφές» υπό τις οποίες οι «άνθρωποι συνειδητοποιούν και φέρουν σε πέρας τη σύγκρουση» ανάμεσα σε παραγωγικές δυνάμεις και σε παραγωγικές σχέσεις. (Hessen, κ.ά. 2010: 268-269) Ποια είναι επομένως η σχέση επιστήμης και ιδεολογίας; (Μπιτσάκης χχ, 99-114, Canguilhem 2016: 24-30, Νούτσος 1988: 19)

Η κοινωνικοϊστορική βάση της ιστορίας της επιστήμης που ασπάζεται ο Παπαδημητρίου τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι οι επιστημονικές θεωρίες πρέπει να αντιμετωπίζονται ως διαμεσολαβητικές «σχέσεις» στις γνωσιακές διερ-

γασίες. Σε κάθε περίπτωση, η ιστορικοκοινωνική έρευνα γίνεται αποδοτικότερη όταν ενσωματώνει λογικές, μεθοδολογίες, ακόμη και φιλολογικές έρευνες για τη θεωρία και την Ιστορία της επιστήμης. «Η Ιστορία της Επιστήμης χωρίς φιλοσοφία είναι τυφλή και δεν είναι σε θέση να κατανοήσει τη διαλεκτική, ως την εσωτερική δομή της εξέλιξης της κοινωνίας και της επιστήμης. Αντίστοιχα η Φιλοσοφία της Επιστήμης χωρίς μια Ιστορία της Επιστήμης που ερευνά την Ολότητα της Ιστορίας είναι κενή, όπως είναι τυφλή η Ιστορία της Επιστήμης αν δεν διαθέτει μια φιλοσοφική οπτική της Ολότητας των κοινωνικών φαινομένων». (Παπαδημητρίου 1998:168-169)

Ποιες είναι οι συνέπειες μιας ιστορίας της επιστήμης σε κοινωνικο-ιστορική βάση και πώς προσπορίζεται ο χαρακτήρας της επιστήμης ως «κοινωνικής δύναμης»; Η επιστήμη θα θεωρηθεί ως «ειδική μορφή πνευματικής δραστηριότητας» που δεν εξαντλείται στα προϊόντα των γνωσιακών διαδικασιών αποκομμένων από την κοινωνική λειτουργία των δραστηριοτήτων της. Αναπτυσσόμενη στο πλαίσιο συγκεκριμένης κοινωνικοϊστορικής πραγματικότητας και υποκείμενη σε διαδικασίες εξελικτικών ή επαναστατικών μεταβολών, η επιστήμη μπορεί να «παρέχει την αντικειμενικά αληθή γνώση που χρειάζεται η κοινωνία τόσο για την υλική παραγωγή όσο και για τις άλλες ζωτικές κοινωνικές εκδηλώσεις». (Παπαδημητρίου 1998: 212)

Ποια η σχέση της αυτονομίας της επιστήμης ως «ειδικής μορφής πνευματικής δραστηριότητας», με τις ανάγκες της κοινωνίας, εφόσον οι έννοιες και οι θεωρίες της δεν καθορίζονται εξωτερικά με βάση τους περιορισμούς της υλικής παραγωγής; (Παυλίδης 2012, 245-248)

Χωρίς να παραγνωρίζεται η σημασία των εξωτερικών παραγόντων στη συγκρότηση της επιστήμης, εκτιμά ο Παπαδημητρίου, η επιστημονική δραστηριότητα δεν περιορίζεται στα άμεσα αντικείμενα της εργασίας ως απλή αντανάκλαση της κοινωνικής πράξης, ώστε η σχέση κοινωνικής πράξης και επιστήμης να υπακούει σε ένα σχήμα γραμμικής αιτιότητας. Μολονότι η επιστήμη δεν θεωρείται αυτόνομη διαδικασία, όταν εκπληρώνεται η κοινωνική λειτουργία της αποδεσμεύεται από την άμεση σύνδεση με την παραγωγή, διαδέτοντας τα δικά της μέσα. Η εσωτερική διαλεκτική της επιστημονικής εξέλιξης αναπτύσσει τη δική της «σχετική αυτονομία» από τους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες. Η θεωρητική πρόταση ως «ιδεατή παραγωγή της γνώσης» διατυπώνεται αξιοποιώντας και επανεξετάζοντας τη συσσωρευμένη πρότερη γνώση. (Παπαδημητρίου 1998: 216)

Στην επιστήμη η ιστορικά πρότερη γνώση χρησιμεύει ως «ιδεατό μέσο» που αποδίδει σημασίες, προσδιορίζει μεθόδους, συντάσσει θεωρίες, παρέχει πα-

ραδειγματικές λύσεις προβλημάτων. Ακόμη, η σχέση υποκειμένου και αντικειμένου της επιστημονικής γνώσης διαμεσολαβείται από τα «υλικά μέσα της [ιστορικά συσσωρευμένης] γνώσης». Ωστόσο, η επιστήμη ως «γενική εργασία» συνεπάγεται ότι η επιστημονική γνώση αποτελεί τη «γενική στιγμή της υλικής παραγωγής», διαφοροποιούμενη από την υλική δραστηριότητα πάνω σε οντολογικά ανεξάρτητα αντικείμενα. Το αντικείμενο της επιστήμης ως «γενικής γνώσης» είναι το «επιστημονικό αντικείμενο»: μια ιδεατή παραγωγή ορισμένου είδους, που «στοχεύει στη γνώση και τη διατύπωση νόμων που να αποδίδουν πιστά τις δομές της πραγματικότητας και τις αντικειμενικές διαδικασίες στη φύση, στην κοινωνία και τη σκέψη και να επιτρέπουν τη συνειδητή χρησιμοποίησή τους από την ανθρώπινη κοινωνία». (Παπαδημητρίου 1998: 218-220)

Πώς είναι δυνατή η γνώση των αντικειμένων της πραγματικότητας και ποιες είναι οι συνέπειες της για τη δομή της επιστημονικής δραστηριότητας; Η επιστήμη συστήνει το αντικείμενό της ως αντικειμενικό και πραγματικό επί τη βάση ιδεατών προϋποθέσεων και γνωσιακών μέσων που συνιστούν το δεσμευτικό πλαίσιο της. Το εν λόγω «κοσμοείδωλο», μολονότι δεν περιορίζεται στην περιγραφή των πορισμάτων της γνώσης, παράλληλα, δεν πρέπει να αποκόπτεται από την αντικειμενική πραγματικότητα, όπως γίνεται στον «κοινωνιολογισμό» του κουνιανού «παραδείγματος», όπου δεν μπορεί να αντιμετωπιστεί το «παράδοξο της ασυμμετρίας» των θεωριών. Η επιστήμη οφείλει να μην παραγνωρίζει τον αντικειμενικό καθορισμό των διαδικασιών της και πρέπει να διατηρεί τον προσανατολισμό της επιστημονικής θεωρίας στην «εμπειρική αλήθεια». (Παπαδημητρίου 1998: 221-224)

Σύμφωνα με τον «διαλεκτικό υλισμό», η γνώση δεν είναι ένα μέσο που παρεμβάλλεται ανάμεσα στο υποκείμενο και το αντικείμενο, αλλά μια στιγμή της δραστηριότητας του υποκειμένου ως μια ειδική «μεταμορφωμένη μορφή» της διαδικασίας της γνώσης. Επειδή το αντικείμενο της γνώσης δεν είναι ανεξάρτητο από τον τρόπο «επεξεργασίας» του, με αυτήν την έννοια δεν προϋπάρχει αλλά μετασχηματίζεται κατά τη διαδικασία της ενεργητικής δραστηριότητας η οποία ακολουθεί συγκεκριμένες μεθόδους και παρέχει λύσεις σε προβλήματα. Πάντως, η επιστημονική εργασία ως «γενική εργασία» δεν επιτελείται πρωταρχικά στο πλαίσιο των θεωρητικών επιταγών της επιστημονικής κοινότητας αλλά αναπτύσσεται βάσει μεθοδολογικών αρχών και λύσεων που αντλούνται από την ιστορικά και κοινωνικά συσσωρευμένη γνώση. (Παπαδημητρίου 1998: 224-225, Singer 2006: 69, 131-164, Μπαλιμπάρ 1996: 10)

Σε τι έγκειται η παραγωγική λειτουργία της επιστήμης; Ποια η σχέση

επιστημονικής γνώσης και «άμεσης παραγωγικής εργασίας»; Μπορεί να θεωρηθεί η επιστήμη μια «άμεση παραγωγική δύναμη»; Ο Παπαδημητρίου επισημαίνει ότι η θεώρηση της επιστήμης συνδέθηκε με την ευρύτερη συζήτηση του χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων η οποία προκάλεσε την αμφισβήτηση της θεώρησης της επιστήμης ως «μορφής κοινωνικής συνείδησης»: Εάν οι παραγωγικές δυνάμεις είναι υλικά φαινόμενα ανεξάρτητα από την ανθρώπινη συνείδηση, η επιστήμη ως «ιδεατή ύπαρξη» μπορεί να συνιστά παράγοντα ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων χωρίς να είναι η ίδια παραγωγική δύναμη. Αντιθέτως, σύμφωνα με τη δυναμική θεώρηση των παραγωγικών δυνάμεων που εμπεριέχει τον ιστορικά μεταβλητό χαρακτήρα των κοινωνικών σχέσεων, προτάθηκε η εγκατάλειψη της θέσης για την αντιπαλότητα κοινωνικών σχέσεων και ανθρώπινης παρέμβασης και αναζητήθηκαν οι όροι που καθιστούν δυνατό τον κοινωνικό χαρακτήρα των παραγωγικών δυνάμεων και υποστηρίχθηκε η διαλεκτική σύνδεση της άμεσης εργασίας και της επιστημονικής γνώσης. Εφόσον η επιστήμη δεν ανάγεται στα αποτελέσματά της, η μαρξιστική σύλληψη της επιστήμης έπρεπε να καταδείξει τη δυνατότητα της ενότητας αντικειμενικών και υποκειμενικών συνθηκών της παραγωγής της (Παπαδημητρίου 1998: 228) Η παρανόηση ορισμένων μαρξιστικών διατυπώσεων εντοπίστηκε στην αδιαφοροποίητη γενίκευση της μαρξικής θέσης ότι οι ιδεατές και οι υλικές παραγωγικές δυνάμεις είναι αυτόνομες και χωριστές, παραβλέποντας ότι η εν λόγω αυτονομία ισχύει μόνο για μια ιστορικά συγκεκριμένη μορφή ανάπτυξης της σχέσης επιστήμης και εργασίας. Επομένως, όπως υποστηρίχθηκε, η γνώση μπορεί να μεταβληθεί μέσα από μια μακροχρόνια διαδικασία σε «άμεση παραγωγική δύναμη», αν ιδωθεί ως ένα ειδικό σύστημα κοινωνικών δραστηριοτήτων σε ένα ορισμένο ιστορικό κοινωνικό σύστημα παραγωγικών δυνάμεων. (Παπαδημητρίου 1998: 231-233)

Ποια είναι τα χαρακτηριστικά της ιστορικής ανάπτυξης της επιστήμης στην πορεία των διαφόρων κοινωνικών σχηματισμών; Κατά τον Παπαδημητρίου, η επιστήμη πρέπει να αντιμετωπιστεί ως αυτό που είναι, δηλαδή «ως ειδική περιοχή κοινωνικού καταμερισμού των έργων στην οποία παράγονται και αναπαράγονται οι κοινωνικές σχέσεις που χαρακτηρίζουν τον συγκεκριμένο κοινωνικό μετασχηματισμό». (Παπαδημητρίου 1998: 234)

Το θέμα του χαρακτήρα της επιστήμης ως εργασίας κυριάρχησε στη σχετική επιστημονική βιβλιογραφία μέχρι τη δεκαετία του '70. Νεότερες προσεγγίσεις αντιμετωπίζουν την επιστήμη ως ένα σύστημα ειδικών κοινωνικών δραστηριοτήτων χωρίς ενδιαφέρον για τα αποτελέσματά τους. Αν η επιστήμη οριστεί με αυτόν τον τρόπο, τότε η επιστημονική γνώση μετατρέπεται σε «προ-

υπόθεση της ζωντανής επιστημονικής εργασίας και προϊόν της στο οποίο υπερτερεί ο ιδεατός, νοητικός χαρακτήρας έναντι της υλικής πλευράς της επιστημονικής δραστηριότητας». 236 Ωστόσο, ο κοινωνικός χαρακτήρας της επιστήμης δεν οφείλεται τόσο στην εργασιακή διάσταση της, όσο στις σχέσεις της με τις άλλες κοινωνικές δραστηριότητες. 236 Ο προσδιορισμός της επιστημονικής δραστηριότητας ως «γενικής εργασίας» τονίζει τη νοητική διάσταση της και επιτρέπει και την αξιοποίηση των γνωσιοθεωρητικών αρχών και των εφαρμογών τους. (Παπαδημητρίου 1998: 234-237)

Σύμφωνα με την μαρξική υλιστική αντίληψη για την κοινωνία και την ιστορία, η επιστήμη χαρακτηρίζεται ως εργασία, δηλαδή ως σκόπιμη κοινωνική δύναμη και ως ανθρωπίνη δραστηριότητα της οποίας οι στόχοι πραγματοποιούνται μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικές συνθήκες. Διαφέρει από άλλες κοινωνικές δραστηριότητες ως προς το ότι παράγοντας γνώση η επιστήμη αποτελεί, με τη μορφή των αποτελεσμάτων της, «προϊόν της γενικής ιστορικής εξέλιξης και την αφηρημένη πεμπουσία της». (Marx, 1965: 26, 1, 367) Η επιστημονική εργασία αποτελεί συστηματική γνωσιακή δραστηριότητα που αποδίδει τις βασικές, αναγκαίες και γενικές συνάψεις της πραγματικότητας, τους αντικειμενικούς της νόμους, επιτρέποντας την πρακτική αξιοποίησή τους. (Παπαδημητρίου 1998: 238-239)

Ως ειδική γνωσιακή διεργασία η επιστήμη προϋποθέτει γνωσιοθεωρητικές αρχές και φιλοσοφική, οικονομική, και ιστορική προσέγγιση του αντικειμένου της έρευνας της. Σε αντίθεση με τη νεοδετικιστική θεωρία της επιστήμης ως λογικής ανάλυσης της επιστημονικής γλώσσας και σύνολο εμπειρικών δεδομένων, η μαρξιστική παράδοση συλλαμβάνει την επιστήμη ως ειδική κοινωνική δραστηριότητα, που παράγει το ειδικό προϊόν, τη συστηματική γνώση, που συνιστά ιδεατή «απεικόνιση» της πραγματικότητας με βάση την αλήθεια ως αναζήτηση ανοικτών οριζόντων και ανοικτής διαδικασίας. Η γνώση με τη μορφή ατομικής συνειδησιακής κατάστασης αλληλεπιδρά διαρκώς με το σύνολο των συμβολικών κοινωνικών μορφών και μία πλευρά της σχέσης αυτής είναι η σχέση ιδεατής και υλοποιημένης γνώσης. (Παπαδημητρίου 1998: 240-241)

Η σύλληψη της επιστήμης ως γενικής εργασίας επιτρέπει τη συνάρτηση της με την υλική παραγωγική εργασία. Με αυτόν τον τρόπο, η διαφορά τους Πη επιστήμη παράγει γνώση ενώ η υλική παραγωγική εργασία παράγει υλικές αξίες χρήσης, σχετικοποιείται, εφόσον η επιστημονική εργασία εμφανίζεται ως διαμεσολάβηση που ανανεώνεται κατά την κίνηση της παραγωγικής δύναμης ως αντικειμενοποιημένης γνώσης των κοινωνικών απόμων. Σε τελευταία

ανάλυση το προϊόν της επιστημονικής δραστηριότητας δεν είναι γνώση, αλλά η ίδια η γενική κίνηση που εμπεριέχει και αναπαράγει την κίνηση της επιστημονικής δραστηριότητας.

Επομένως, εφόσον η επιστήμη αποτελεί ένα είδος κοινωνικής δραστηριότητας, η κατανόηση των προϋποθέσεων και των ορίων της δεν είναι δυνατή, αν δεν συνδεθεί με την έννοια εργασία. Ωστόσο, αν γίνει δεκτό ότι η συνολική εργασία της κοινωνίας δεν αναπτύσσει την παραγωγική δύναμη της πέραν ενός ορισμένου ορίου χωρίς την επιστήμη, τότε δεν είναι βέβαιο ότι η επιστήμη μπορεί να οριστεί ως «γενική εργασία». Η αμφισβήτηση αυτού του χαρακτήρα προήλθε από τον χαρακτηρισμό της επιστήμης ως «πνευματικής παραγωγής» και από την πρόταση μιας πιο διευρυμένης σημασίας της παραγωγικής εργασίας και των φορέων της που δεν θα παραγνωρίζει τον ρόλο της προσωπικότητας του επιστήμονα στην ανάπτυξη των μεθόδων και των θεωριών της επιστήμης.

Πάντως, σύμφωνα με τον Παπαδημητρίου, η εξέλιξη και αλλαγή των επιστημονικών θεωριών δεν μπορεί να μελετηθεί χωρίς μια αντίστοιχη ανάλυση της κοινωνικής εξέλιξης στα ιστορικά της πλαίσια, απορρίπτοντας τον ετεροκαθορισμό και την εργαλειοποίησή της. Σε κάθε περίπτωση, η ακροτελεύτια θέση σχετικά με το πρόβλημα των ορίων και των δυνατοτήτων της επιστήμης παρουσιάζεται ως ανοικτό ερώτημα που θα μπορούσε να εμπλουτιστεί με τις έρευνες της Ιστορίας της Επιστήμης. (Παπαδημητρίου 1998: 250-262)

Το βιβλίο αυτό, αξιοποιώντας γόνιμες θέσεις της σχετικής βιβλιογραφικής συζήτησης, επιδιώκεται με ευθύτητα και ενάργεια σε μια συστηματική εξέταση των προϋποθέσεων και των αρχών μιας μαρξιστικής σύλληψης της επιστήμης, αναλύοντας τον κοινωνικό χαρακτήρα της και ελέγχοντας πολύπλευρα τους ιστορικούς όρους υπό τους οποίους η επιστήμη συγκροτεί, με σχετική αυτονομία, το κοσμοείδωλό της και καθίσταται παραγωγική δύναμη. Σε κάθε περίπτωση η ανάλυση του Παπαδημητρίου συνιστά σημαντική συμβολή στη διάσάφηση και ανάδειξη της μαρξιστικής προσέγγισης της επιστήμης ως κριτικού λόγου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Bernal, J.D. (1982). *Η επιστήμη στην ιστορία*. τ. 1., μτφρ. Ε. Μπιτσάκης. Αθήνα: Ι. Ζαχαρόπουλος.
- Canguilhem, G. (2016). *Τι είναι μια επιστημονική ιδεολογία*, Εισαγωγή-Μετάφραση Ε. Βέλτσου. Αθήνα: Πλέθρον.
- Hessen, B., Κ. Γαβρόγλου, Α. Μπαλτάς (2010). *Μαρξισμός και επιστήμες. Ιστοριογραφικές και φιλοσοφικές προσεγγίσεις*. Μετάφραση – Επίμετρο Δ. Διαλέτης. Αθήνα: Νεφέλη.
- Κουζέλης, Γ., Κ. Ψυχopaίδης (επιμ.) (1996). *Επιστημολογία των Κοινωνικών Επιστημών. Κείμενα*. Αθήνα: Νήσος.
- Marx K., (1859). *Urtrext von Zur Kritik der politischen Ökonomie*. MEW 42.
- Marx K., (1867-1894). *Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie*. MEW 23-25.
- Μεταξόπουλος, Αιμ. *Μαρξιστική ιστοριογραφία της επιστήμης: Προβλήματα και προοπτικές. Επιδείωση Κοινωνικών Ερευνών*, 62 (1986), 45-66.
- Μπαλτάς, Α. Πρόταση για τη συγκρότηση της έννοιας 'επιστήμη'. *Λόγου Χάριν*, 2 (1991), 37-72.
- Μπιτσάκης, Ε. (επιμ.). *Διαλεκτική. Προβλήματα & διερευνήσεις*. Αθήνα: Gutenberg.
- Μπαλιμπάρ, Ε. (1996). *Η φιλοσοφία του Μαρξ* Μετάφραση-Επιμέλεια Α. Στυλιανού. Αθήνα: Νήσος.
- Νούτσος, Π. (1988). *Καρλ Μαρξ Ο κριτικός της ιδεολογίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Παπαδημητρίου, Ε. (1998). *Θεωρία της επιστήμης και ιστορία της φιλοσοφίας. Για μια φιλοσοφικά και κοινωνικά θεμελιωμένη επιστημολογία*. Αθήνα: Gutenberg.
- Παυλίδης, Π. (2012). *Η γνώση στη διαλεκτική της κοινωνικής εξέλιξης*. Θεσσαλονίκη: Επίκεντρο.